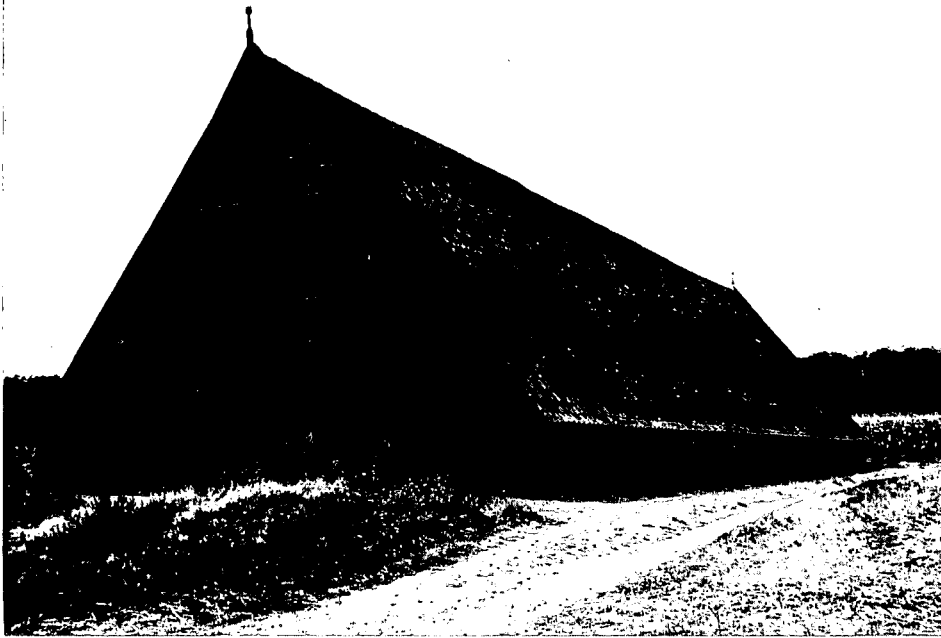

Langs tabaksschuren en -pakhuizen

WIBO BURGERS

Tabaksteelt in Nederland? In het verleden kon die vraag met 'ja' worden beantwoord. Vanaf de eerste helft van de zeventiende eeuw tot aan het eind van de vorige eeuw was de teelt van tabak in de Gelderse vallei en de zuidoosthoek van de Utrechtse Heuvelrug voor velen een belangrijke bron van inkomsten. Het vriendelijke stadje Nijkerk werd zelfs het 'Deli van Gelderland' genoemd. Dat was niet zo verwonderlijk, want bijna de helft van de Nederlandse tabaksproductie kwam uit de streek Amersfoort - Nijkerk.

Tabaksschuur te Amerongen.

In Nijkerk zelf werd een derde van het akkerland ingenomen door tabaksplanten. Maar ook in de omgeving van Amerongen en Elst werd lange tijd tabak geteeld.

Die dagen zijn definitief voorbij. Maar, zoals zo vaak, draagt ook deze streek het stempel van het verleden. Een tocht naar deze omgeving, naar de beschutte zandgronden van zuidelijk Utrecht en de Gelderse Vallei, toont de overblijfselen in de vorm van tabaksschuren, -pakhuisen en -planterswoningen.

Vaak herinneren namen van straten, campings en restaurants in deze omgeving aan de vroegere tabaksteelt. Columbus, die in 1492 de nieuwe wereld ontdekte, nam op een van zijn thuisreizen voor Europa nieuwe gewassen mee, waaronder tabak, van origine een Zuidamerikaanse plant. In de zestiende eeuw verspreidde de tabaksteelt zich in hoog tempo over grote delen van Europa en Azië. Aanvankelijk werd tabak medicinaal gebruikt, later werd het een geneesmiddel. De eerste tabaksplanten bereikten ons land omstreeks 1550.

Rond 1620 begon men in Amersfoort en omgeving tabak te verbouwen. In 1630 stonden reeds vijftig tabaksplanters in deze stad geregistreerd. Daarna breidde de teelt zich uit naar plaatsen als Nijkerk, Ede, Barneveld, Wageningen en naar Rheden, Amerongen en Elst. Ook in de Betuwe werd tabak verbouwd.

Tropische plant

Om in ons land tabak te kunnen verbouwen waren bijzondere maatregelen nodig, per slot van rekening ging het om een tropische plant. Om jonge planten te kweken werden broeibakken geïntroduceerd omdat ons klimaat niet warm genoeg was om direct te zaaien. Men sprak van de 'Hollandse methode'. Ook de speciale droogschuren waren een Nederlandse vinding. Verder werden boomhagen als windvangsters opgesteld voor de perken, waarin de tabaksplanten werden geplaatst na de aanloopperiode in de broeibakken. Vooral na 1650 kwam de tabaksteelt snel op. Nijkerk werd een belangrijk centrum voor de tabaksteelt. Zo werd de Arkervaart vooral in de achttiende

Tabakspakhuis te Nijkerk.

eeuw grondig verbreed en verdiept. Het stadje kwam zo in het bezit van een echte Zuiderzeehaven. Overal verschenen de zwartgeteerde droogschuren, pakhuisen voor de opslag van de tabak en ook fraaie woningen voor de 'tabakkers', zoals de tabaksplanters werden genoemd. De nieuwe bedrijfstak floreerde en bracht enkele eeuwen lang grote welvaart met zich mee.

Pruimtabak

De Nederlandse tabak werd aanvankelijk als pijptabak gebruikt. Later kwam het snuiven van tabak in de mode, daarna werd ook pruimtabak vervaardigd en ten slotte werden de tabaksbladeren eveneens gebruikt als dekblad voor wat goedkopere soorten sigaren. De nationale tabak was echter niet geschikt voor de fabricage van de huidige pijp- en sigarettentabak. Tegen het eind van de vorige eeuw verminderde de vraag naar de nationale tabak langzamerhand. De import van buitenlandse tabak nam snel toe. Wel werd nog ettelijke tientallen jaren, bij voorbeeld in het zuidoostelijk deel van de provincie Utrecht, tabak geteeld als bijverdienste. Dat duurde tot de jaren zestig toen een schimmelsekte de tabaksteelt in Nederland volledig uitbande. Natuurlijk was er een opleving geweest tijdens de twee wereldoorlogen toen tabak op de bon kwam en verstokte rokers in hun achtertuin tabaksplanten hadden staan.

Ook nu nog zijn er op de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug tastbare resten van deze periode terug te vinden. Nijkerks voornaamste straat, de Langestraat, telt een aantal monumentale woonhuizen. Deze werden eens bewoond door mensen, die rijk waren geworden door de handel in en

Huis met bijenkorf te Nijkerk.

de teelt van tabak. Aan het eind van de Kleterstraat, eveneens in Nijkerks centrum, vinden we 't Olde Huus, waar in vroeger dagen balen tabak lagen in afwachting van verzending. Over het algemeen vond de verwerking van de tabak in Amsterdam plaats.

Met bijenkorf

Een bijzonder huis bevindt zich aan de Koetsendijk 45. Het is een woning met aan de voorgevel een fraai uitgevoerde bijenkorf. Wellicht dat hier eens een familie heeft gewoond, die

honing verkocht. Zeker is dat in dit huis ook de joodse familie *Italiaander*, die zich met de teelt van en de handel in tabak bezighield, heeft gewoond. Het is een goed voorbeeld van een tabakspanterwoning. Het 18de eeuwse raadhuis van Nijkerk herbergt eveneens herinneringen aan de bloeitijd van de tabakscultuur. In wandschilderingen en op een beschilderd houten paneel zijn verschillende kanten van de teelt uitgebeeld. Verder heeft Nijkerk een aantal fraai verbouwde tabakspakhuizen, zoals het hoekpand aan de haven, het pand Venestraat 16, en een pand aan de Catharinastraat. Aan de rand van Nijkerk bevindt zich nog een klein aantal tabaksschuren, zoals aan de Nautenaseweg nr.3. Tal van deze karakteristieke schuren, waarin de aan spijlen hangende tabaksbladeren werden gedroogd door de via lange ventilatiekleppen aan de zijanten binnenkomende wind, zijn echter verdwenen. Dat geldt bij voorbeeld voor de markante 'tabakkers'-woning met schuur De Garstkamp aan de Doornsteeg in Nijkerk, die in 1993 werd gesloopt. Honderdvijftig jaar geleden, op het hoogtepunt van de tabakscultuur in deze streek, stonden in Nijkerk meer dan tweehonderd tabaksschuren van soms enkele tientallen meters lengte. Dergelijke tabaksschuren, zij het van

een iets andere opzet, vinden we ook in Amerongen en omgeving. Hier bevindt zich nog een tiental tabaksschuren, waarvan enkele in het Amerongse bos op initiatief van de stichting Het Utrechts Landschap zijn gerestaureerd. Deze schuren met rode pannendaken zijn te bereiken door rijdend over de provinciale weg langs het centrum van Amerongen in de richting Rhenen bij een bocht in de weg een afslag naar links, naar een sportpark te nemen. Tegenover elkaar staan even verder twee gerestaureerde tabaksschuren.

Wie precies wil weten hoe het toeging in de nationale tabaksteelt van enkele eeuwen terug, kan terecht in het Amerongs Historisch Museum, heel toepasselijk gevestigd in een voormalige tabaksschuur in het centrum van deze plaats.

Literatuur

Drs.F.A.M. van Dooren: Tabak, vis en gemalen, Nijkerk-Eemland in: Op zoek naar ons industrieel verleden, deel 2, drs.P.Nijhof e.a., uitgave: Gottmer, Haarlem (1987).
D.Pezarro: De teelt van tabak in Amerongen en omgeving, uitgave van de Heemkundige Stichting Amerongen (1987).
 Stadswandeling Nijkerk (1993), uitgave VVV te Nijkerk.

Lei- en Dakdekkersbedrijf v/h BAKKER

Correspondentie-adres:
Postbus 296 - 5500 AG Veldhoven
Telefoon 04244 - 3292

sinds 1928

- Leien daken
- Leipannen daken
- Pannen daken
- Bitumineuze daken
- Shingle daken
- Koper-, lood- en zinkwerken

Zuidelijk Dakmanschap

BEELDHOUWERK
IN HOUT EN STEEN

KAROLY SZEKERES

Grote Overstraat 16, 7411 JC Deventer. Tel. 05700-18447
Atelier Voorst - Tel. 05758-2298

Restauratie atelier DE TIENDSCHUUR

Archief- en textiel conservering, kunstobjecten
restauratie en vacuumvriesdrogen.

Kap. Poellplein 1, Tilburg, tel. 013 - 36 83 55